

ISSN 2300-1062 (print)
ISSN 2353-7841 (online)

SPHERES OF CULTURE

Volume XVI

Lublin 2017

Journal
of Philology, History,
Social and Media Communication,
Political Science,
and
Cultural Studies

Branch of Ukrainian Studies
of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

SPHERES OF CULTURE

Volume XVI

Lublin 2017

Editor-in-Chief:

Prof. Ihor Nabytovych
(Maria Curie-Sklodowska University, Poland),

Editorial Board:

Prof. Leonid Rudnytzky (La Salle University in Philadelphia, USA)
Prof. Arnold McMillan (University of London, Great Britain),
Prof. Siarhey Kavalou (Maria Curie-Sklodowska University, Poland),
Prof. Witold Kowalczyk (Maria Curie-Sklodowska University, Poland),
Prof. Volodymyr Antofiychuk (Chernivtsi National University, Ukraine)
Prof. Vyacheslav Rahoysa (Belarusian National University in Minsk, Belarus'),
Prof. Mihas' Tychyna (Belarusian National Academy of Science, Belarus'),
Prof. Ivan Monolatiy (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine)
Prof. Ihor Sribnyak (Borys Hrinchenko Kyiv University, Ukraine),
Prof. Teresa Chynczewska-Hennel (University of Bialystok, Poland),
Prof. Agnieszka Korniejenko (Jagellonian University, Poland),
Prof. Valentyna Sobol (University of Warsaw, Poland),
Prof. Yuriy Peleshenko (Ukrainian National Academy of Science, Ukraine)
Head, Editorial Office Iryna Nabytovych

Scientific Reviewers of Volume XVI:**History and Cultural Studies**

Prof., Dr hab. Maryna Paliyenko, Ukraine
Prof., Dr hab. Serhiy Sehedra, Poland
Prof., Dr hab. Vitalii Telvak, Ukraine

Political Science

Prof., Dr hab. Ivan Monolatiy, Ukraine
Prof., Dr hab. Arkadyush Adamczyk, Poland

Philological Science

Philology, Social and Media Communication
Prof., Dr hab. Oleksandr Aleksandrov, Ukraine
Prof., Dr hab. Stefan Kozak, Poland
Prof., Dr hab. Yaroslav Polishchuk, Ukraine
Prof., Dr hab. Petro Mats'kiv, Ukraine
Prof., Dr hab. Oleh Tyshchenko, Poland

Language Editing: English (*Iryna Nabytovych*), Polish (*Lubomyr Puszak*), Ukrainian (*Dzvenyslava Nabytovych*), Belarusian (*Siarhey Kavalou*), German (*Tetiana Monolatiy*)

PERMISSION TO REPRINT. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical photocopy, recording, or otherwise without prior written consent of the Editor-in-Chief. The editors assume no responsibility for statements of fact or opinion made by contributors.

ISSN 2300-1062 (print)
ISSN 2353-7841 (online)

Copyright © 2017 by the Branch of Ukrainian Studies of UMCS & Ihor Nabytovych
Lublin 20-0431, pl. Marii Curie-Skłodowskiej, 4 / 433, Poland
www.spheresofculture.umcs.lublin.pl

All rights reserved

Printed by *Ingvarr*, Lublin, Poland

CONTENTS

Philology

Oleh Shalata. Spiritual Ideal in Ukrainian and English Post-Victorian Imaginative Literature: Father Nestor vs Father Brown	16
Tetiana Doniy. Postmodernism in Ukraine: Trends and Tendencies	28
Olexander Onyshchenko. Partextuality – A Means of Author’s Interpretation of the Socium	35
Nadiya Havryliuk. Visual Poetry: History and Modernity	43
Taisa Litvynchuk. Medieval City in Ukrainian Literary Studies: Theoretical Aspects	51
Yevhen Dzhydzhora. Mineya in the Corps of Kyivan Rus’ Hymnographic Collection 10 th – 13 th Centuries	60
Olena Shcherbak. The Subject of Womenhood in the Works of Stanislaus Orzechowski <i>About the Turkish Threat</i> and <i>Edification Words to King Zygmunt II August</i>	70
Tetiana Turchyna. Topic of the Existing World in the Didactic Gospel of Kyrylo Tranquilion Stavrovetskyi	80
Olha Dubyna. Book as a Symbol in the Collections of the Marian Narratives by Afanasii Kalnofoyskyi, Ioanykyi Galiatovskyi and Danylo (Dymytriy) Tuptalo	89
Olena Ruda. Poetic Collection of Lazar Baranovych’s <i>Żywoty Świątych</i> (1670) and Hagiographical Songs of <i>Bohohlasnyk</i> (1791): Comparative Analysis	98
Rostyslav Chopyk. “The Same Principle of Affinity (Srodnist’)” (Reception Issues of the Main Idea in the Hryhoriy Skovoroda’s Philosophy)	109
Hennadiy Noha. Letters of Hryhoriy Skovoroda to Mykhaylo Kovalynskyi: Philosophy as Everyday Life	118
Borys Bunchuk, Tetiana Nykyforuk. Genesis of Poetry of Sydir Vorobkevych: Taras Shevchenko Influence	134
Yaroslava Muravetska. Intermedial Means of Visualizing in the Story <i>Kaidash’s Family</i>	144
Tetiana Sandrovyich. Borys Hrinchenko and Ukrainian Theatre on the Base of Public Education	153
Halyna Stupnytska. The Discourse of Personality in Ivan Karpenko-Karyi’s Works (The Evolution of Character on the Basis of the Comedy <i>The Sea of Life</i>)	160

Volodymyr Mykytiuk. “Pro foro externo”: Franko’s Concretizations of the Image of Ukrainian-Galician Intellectual	166
Olha Shostak. “Emigrational” Text of Ivan Franko: Theory and Practice	180
Oleh Voitkiv. Psychological Dimensions of Love Triangle in Ivan Franko’s Novel <i>Lelum and Polelum</i>	190
Vasyl’ Budnyi. Ukrainian Modern in the Literature-Critical Reception of Mykhailo Hrushevskiy	199
Andriy Pecharskyi. Art – Life or Life as Creativity (On Material of Short Prose by Ukrainian Classics of First Decades of the 20 th Century)	207
Iryna Rozdolska. Volodymyr Gadzinskyi – a Writer from the Legion of the Ukrainian Sich Riflemen	214
Kateryna Yanchytska. Role of Micro-Images and Symbolic Details in the Expressionist Novel <i>Eyes</i> by Mykola Matiyev-Melnyk	225
Nataliya Vusatiuk. Mykola Zerov’s Unknown Histories of Literature	230
Liudmyla Skoryna. Poetry of Mykola Zerov: Art Dimensions of Paratext	239
Ludmyla Dzhyhun. Continuous and Discrete Composition in the Immigrant Memorial Literature	247
Valentyna Kryshchuk. Epistolary of Ukrainian Emigration as a Scientific Problem	254
Olha Teterina. Creative work of Yevhen Malaniuk in Interpretation of Volodymyr Derzhavyn as a Comparatist	263
Ihor Vasylyshyn. The Concept of “Foreign Country” in the Emigration Lyrics of Mykhailo Sytnyk (Period of “Second Emigration”)	272
Svitlana Pidopryhora. Experimental Poetics of Ihor Kostetsky’s Prose Works: Intermedial Aspect	279
Nataliya Peleshenko. Reception of Ukrainian Baroque Theater in Olexandr Ilchenko’s Novel <i>Cossacks Never Die, or Mamai and Borrowed Woman</i>	288
Dmytro Semchyshyn. Meter and Rhythmic Peculiarities of Early Versification of Mykola Vinhranovskiy	299
Marta Ponomarenko. Publishing Repertoire of Vasyl Stefanyk Lviv Scientific Library (1940 – 1990): Evolution of Ideological Paradigm	307
Halyna Bokshan. The Mythologem of the Boundary in Halyna Pahutiak’s Mystery <i>Bitter Lands</i>	316

Olena Fedosiy. Speech Constructions of Short Stories of Liudmyla Tarnashynska	324
Kateryna Devdera. Shamanism as a Literary Practice (The Poem <i>He</i> by Oleh Lysheha as an Origin Myth)	329
Olha Bashkyrova. The Discourse of the Populism in Modern Ukrainian Novels	335
Khrystyna Rutar. Places of Memory in the Novel <i>Museum of Abandoned Secrets</i> by Oksana Zabuzhko	345
Bohdana Romantsova. The Unbearable Cruelty of Being: <i>In the Penal Colony</i> by Franz Kafka in the Light of Postcolonial Studies	354
Andriy Savyuk. Psychoanalytical Discourse of Multiculturalism in the Prose Works by Leopold von Sazher-Mazoch	361
Kateryna Hodik. Death as Salvation of Society, Captured by Devilry (On Examples of Works of Andriei Platonov, Mikhail Bulgakov, Todos' Os'machka)	370
Yuliya Herasymenko. Description Tradition of Roxolana's Image and its Rethinking in Alain Paris Novel <i>The Last Suleiman's Dream</i>	376
Nina Illinska. Interpretation of the Medieval Legend about the Ratcatcher in Andrzej Zaniewski's Prose (<i>Rat</i> and <i>Shade of the Ratcatcher</i>)	384
Yulia Pavlenko. The Extime Diary's Poetics of Fictional Subject (On the Material of Daniel Pennac's Novel <i>Diary of a Body</i>)	392
Mariya Tretevykh. Individual Memory in the Novel of Uwe Timm's <i>In My Brother's Shadow</i>	399
Dmytro Drozdovskyi. Criticism of Political Discourse and Social Insufficiency in Ian McEwan's <i>The Child in Time</i>	406
Chrystyna Stetsyk, Tetiana Chukhlib. Dialecticisms in Artistic Text: Functional-Stylistic Aspect	415
Mariana Kaniuk. Ukrainian Phraseological Units with "Water" Component as a Fragment of Linguistic View of the World	423
Yuriy Hrytsevych. Plurality Paradigm of Nouns in the Folklore Texts	430
Natalia Kobchenko. The Peculiarity of the Syntactic Connection in the Sentences Including Generalizing Components	438
Nataliya Rula. Opposite Sentences as Semantic-Syntactical Variety of Complex Constructions in Contemporary Ukrainian Language	446
Ivanna Vakaliuk. Functional-Semantic Peculiarities Verbs of Distributive Action in Modern Ukrainian Literary Language	454

Valentyna Kal'ko. Metaphoric Integration of the Domains <i>Bird</i> → <i>Human</i> in the Ukrainian Proverbs	463
Olha Ilyk. Idiolect of Ivan Franko in the Framework of Discourse Words (Based on the Text Corpus of Discourse Words of Short Prose Fiction of Franko)	472
Tetiana Botvyn. Somatic Vocabulary in the Ukrainian Translations of the Bible in the 19 th – 20 th Centuries: a Semantic and Cultural Aspects	480

History

Leonid Zalizniak. Origin of Ukrainians from Positions of Modern Ethnology	488
Yuriy Fihurnyi. Ukrainian Ethnic, State-Building, National-Building and Ethnicultural Processes: Problem Solving	496
Nazar Radetsky. Problems of Development of Arts in the Letters to Józef Ossoliński	504
Aliona Yakubets. Fashion and Clothing as Important Factors of Everyday Life of People of Soviet Ukraine in 1950 – 1960 ^s and as Object of Satire (According to the Publications of the “Perets” Magazine)	513
Liliya Huliovata. Cooperation of Historical Faculty of Lviv University and Scientific Community of Poland in 2000 – 2010 ^s : the Main Trends	521

Politology

Stepan Vovkanych. It is Time to Mobilize Synergies of Ukraine and the World to Combat Global Threats of Hybridization	530
---	-----

Cultural Studies

Ivan Kuzminskyi. History of Singing in the “Ruthenian” Churches of the Przemyśl Eparchy in the Early Modern Era	536
Oksana Faryna. The Phenomenon of Galician Artistic Culture in the Context of Cooperation of Greek Catholic Clergy of Eastern Galicia with Famous Artists (1921 – 1946)	544
Ruslana Demchuk. Structuring the “Sacral Axis” in the Architectural Landscape of Kyiv (From the Modern Age)	556
Olena Katsalap. Zoya Hayday’s Singing and Performing Activity During World War II (1941 – 1945)	564
Ruslana Kalyn. Personality in Modern Vocal World: Phenomenon of Oksana Krovvytska	572

- Maryna Rudyk.** Genres Concept in the Piano Works of Ukrainian Composers of the End of the 20th Century 581
- Anastasia Kravchenko.** Cultural and Semiological Paradigm of Modern Musicology: the Vectors of Polymethodology 588
- Iryna Matolich.** Analysis of Dissertations of Art Studies (Specialty 17.00.05) for the Period of 1991 – 2010 595
- Olena Ilchuk, Nina Petruk.** Role of Multisensor Marketing in Formation of Tourist Attraction of Cultural Objects of Western Ukraine 602
- Mykhaylo Badetskyi.** Essence, structure and basic functions of physical education of students in Ukraine in the 90 years of 20th – the beginning of the 21th century 610

Social and Media Communication

- Olena Kiryanova.** Role of Summer Christian Camps as a Social Communicator Among Schoolchildren and Students 618

Reviews

- Metaphors of Text Batalies
Ihor Isichenko, archbishop, *War of Baroque metaphors. "Syone" of Petro Mohyla vs "Spyglass" of Kasian Sakovych* [In the Ukrainian language], Kharkiv: Akta 2017, 348 pp.
(**Olena Matushek**) 626
- Taras Shevchenko's artistic prose: between the Orient and the Occident
Oleksandr Boron, *Heritage of Kobzar Darmohray* [In the Ukrainian language], Kyiv: Krytyka 2017, 496 pp.
(**Ihor Nabytovych**) 629
- Pedagogical Concepts of Ivan Franko
Volodymyr Mykytiuk, *Pedagogical Concepts of Ivan Franko (Theory and Methodology of Literature Teaching)* [In the Ukrainian language], Lviv: Lviv Ivan Franko National University 2017, 408 pp.
(**Olena Kvas**) 633
- From the Position of Modern Ivan Franko's Studies
Stepan Khorob, *Drama – My Old Passion... (The Dramaturgy and Theatre of Ivan Franko)* [In the Ukrainian language], Ivano-Frankivsk 2016, 268 pp.
(**Roman Kozlov**) 638
- Revival or Collaboration? Notes on a Book by Svitlana Maksymenko
Svitlana Maksymenko, *Ukrainian Theater in Lviv in a Period of the German Occupation (1941 – 1944)* [In the Ukrainian language], Lviv: Ivan Franko Lviv University 2015, 328 pp.
(**Anna Korzeniowska-Bihun**) 644

CONTENTS

Philology

Oleh Shalata. Spiritual Ideal in Ukrainian and English Post-Victorian Imaginative Literature: Father Nestor vs Father Brown	16
Tetiana Doniy. Postmodernism in Ukraine: Trends and Tendencies	28
Олександр Онищенко. Паратекстуальність – засіб авторської інтерпретації соціуму	35
Надія Гаврилюк. Візуальна поезія: історія та сучасність	43
Таїса Літвинчук. Середньовічне місто в українському літературознавстві: теоретичні аспекти	51
Євген Джиджора. Мінея у корпусі киеворуських гимнографічних збірок XI – XIII століть	60
Олена Щербак. Тема жіноцтва у творах Станіслава Оріховського <i>Про турецьку загрозу і Непучування королеві Сигізмундові Августові</i>	70
Тетяна Турчина. Топіка земного світу в <i>Євангелії учительному</i> Кирила Транквіліона Ставровецького	80
Ольга Дубина. Книга як символ у збірках богородичних оповідань Афанасія Кальнофойського, Іоанікія Галятовського і Данила (Димитрія) Туптала	89
Олена Руда. Поетична збірка Лазаря Барановича <i>Żywoty świętych</i> (1670) та житійні пісні <i>Богогласника</i> (1791): компаративний аналіз	98
Ростислав Чопик. “Той самий принцип сродности” (до питання рецепції чільної ідеї філософії Григорія Сковороди)	109
Геннадій Нога. Листи Григорія Сковороди до Михайла Ковалинського: філософія як повсякденність	118
Борис Бунчук, Тетяна Никифорук. Про генезу віршованих творів Сидора Воробкевича: вплив Тараса Шевченка	134
Ярослава Муравецька. Інтермедіяльні засоби візуалізації повісті <i>Кайдашева сім'я</i>	144
Тетяна Сандрович. Борис Грінченко та український театр на ниві народної просвіти	153
Галина Ступницька. Дискурс особистості у творчості Івана Карпенка-Карого (еволюція характеру на прикладі комедії <i>Житейське море</i>)	160

Володимир Микитюк. “Pro foro externo”: Франкові конкретизації образу українсько-галицького інтелектуала	166
Ольга Шостак. “Еміграційний” текст Івана Франка: теорія і практика	180
Олег Войтків. Психологічні виміри любовного трикутника в романі Івана Франка <i>Лель і Полель</i>	190
Василь Будний. Український Модерн у літературно-критичній рецепції Михайла Грушевського	199
Андрій Печарський. Мистецтво – життя або життя як творчість (на матеріалі малої прози українських клясиків перших десятиліть ХХ століття)	207
Ірина Роздольська. Володимир Гадзінський – письменник із легіону Українських Січових Стрільців	214
Катерина Янчицька. Роль мікрообразів і символічних деталей в експресіоністичній новелі Миколи Матієва-Мельника <i>Очі</i>	225
Наталія Вусатюк. Невідомі історії літератури Миколи Зерова	230
Людмила Скорина. Поезія Миколи Зерова: художні виміри паратексту	239
Людмила Джигун. Безперервна та дискретна композиція у еміграційній мемуарній літературі	247
Валентина Кришук. Епістолярій української еміграції як наукова проблема	254
Ольга Тетеріна. Творчість Євгена Маланюка в інтерпретації Володимира Державина як компаративіста	263
Ігор Васишин. Концепт “чужина” в еміграційній ліриці Михайла Ситника (період “другої еміграції”)	272
Світлана Підпригора. Експериментальна поетика прози Ігоря Костецького: інтермедіальний аспект	279
Наталія Пелешенко. Рецепція українського барокового театру в романі Олександра Ільченка <i>Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця</i>	288
Дмитро Семчишин. Метричні та ритмічні особливості юнацьких віршів Миколи Вінграновського	299
Марта Пономаренко. Видавничий репертуар Львівської наукової бібліотеки імени Василя Стефаника (1940 – 1990): еволюція ідеологічної парадигми	307
Галина Бокшань. Мітологема межі в містерії Галини Пагутяк <i>Гіркі землі</i>	316

Olena Fedosiy. Speech Constructions of Short Stories of Liudmyla Tarnashynska	324
Катерина Девдера. Шаманізм як літературна практика (Інтерпретація поезії <i>Vin</i> Олега Лишеги як міту про походження)	329
Ольга Башкирова. Дискурс народництва в сучасній українській романістиці	335
Христина Рутар. Місця пам'яті у романі Оксани Забужко <i>Музей покинутих секретів</i>	345
Bohdana Romantsova. The Unbearable Cruelty of Being: <i>In the Penal Colony</i> by Franz Kafka in the Light of Postcolonial Studies	354
Андрій Сав'юк. Психоаналітичний дискурс мультикультуралізму у прозі Леопольда фон Захер-Мазоха	361
Катерина Годік. Смерть як спасіння з суспільства, охопленого бісівщиною (на прикладі творів Андрея Платонова, Міхаїла Булгакова, Тодося Осмачки)	370
Юлія Герасименко. Традиція змалювання образу Роксоляни та його переосмислення в романі Алена Паріса <i>Останній сон Сулеймана</i>	376
Ніна Ільїнська. Інтерпретація середньовічної легенди про Щуролова у прозі Андржея Занєвського (<i>Щур і Тінь Щуролова</i>)	384
Юлія Павленко. Поетика екстимного щоденника у сучасному варіанті письма про себе фікційного суб'єкта (на матеріалі роману Данієля Пенака <i>Щоденник одного тіла</i>)	392
Марія Третєвич. Індивідуальна пам'ять у романі Уве Тімма <i>На прикладі мого брата</i>	399
Дмитро Дроздовський. Критика політичного дискурсу та соціальної несправедливості у романі <i>Дитина в часі</i> Ієна Мак'юєна	406
Христина Стецик, Тетяна Чухліб. Діалектизми в художньому тексті: функціонально-стилістичний аспект	415
Мар'яна Канюк. Українські фразеологізми з компонентом "вода" як фрагмент мовної картини світу	423
Юрій Грицевич. Множинна парадигма іменників у фольклорних текстах із Західного Полісся	430
Наталія Кобченко. Специфіка синтаксичного зв'язку у реченнях із узагальнювальними компонентами	438
Наталія Рула. Протиставні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій у сучасній українській мові	446
Іванна Вакалюк. Функціонально-семантичні особливості дієслів дистрибутивної дії в сучасній українській літературній мові	454

- Валентина Калько.** Метафорична інтеграція доменів *птаха* → *людина* в українських прислів'ях 463
- Ольга Ілик.** Ідіолект Івана Франка крізь призму дискурсивних слів (на матеріалі корпусу дискурсивних слів Франкової малої прози) 472
- Тетяна Ботвин.** Соматизми в українських перекладах Біблії XIX – XX століть: семантичний та культурологічний аспекти 480

History

- Леонід Залізняк.** Походження українців із позицій сучасної етнології 488
- Юрій Фігурний.** Українські етнічні, державотворчі, націєтворчі та етнокультурні процеси: постановка проблеми 496
- Назар Радецький.** Проблеми розвитку гуманітарних наук у листах до Юзефа Оссолінського 504
- Альона Якубець.** Мода та одяг як важливі чинники повсякдення жителів Советської України у 1950 – 1960-х роках та об'єкт сатири (За публікаціями журналу “Перець”) 513
- Лілія Гульовата.** Співпраця історичного факультету Львівського університету з науковим середовищем Польщі у 2000 – 2010-х роках: головні тенденції 521

Politology

- Степан Вовканич.** Час мобілізувати синергію України та світу на боротьбу з загрозами глобальної гібридизації 530

Cultural Studies

- Іван Кузьмінський.** Історія співу у “руських” церквах Перемишльської єпархії у ранньомодерний час 536
- Оксана Фарина.** Феномен галицької художньої культури у контексті співпраці греко-католицького духовенства Східної Галичини з відомими мистцями (1921 – 1946) 544
- Руслана Демчук.** Структурування “сакральної осі” в архітектурному ландшафті Києва (від доби Модерну) 556
- Олена Кацалап.** Вокально-виконавська творчість Зої Гайдай під час Другої світової війни (1941 – 1945) 564

Руслана Калин. Особистість у сучасному вокальному світі: феномен Оксани Кривицької	572
Рудик Марина. Жанрові концепції у фортепіанній творчості українських композиторів кінця ХХ століття	581
Анастасія Кравченко. Культурсеміологічна парадигма сучасного музикознавства: вектори поліметодології	588
Ірина Матоліч. Аналіз дисертаційних праць з мистецтвознавства (спеціальність 17.00.05) за період 1991 – 2010 років	595
Олена Ільчук, Ніна Петрук. Роль мультисенсорного маркетингу у формуванні туристичної привабливості культурних об'єктів Західної України	602
Михайло Бадецький. Сутність, структура та основні функції фізичного виховання студентів в Україні у 90-х роках ХХ – початку ХХІ століття	610

Social and Media Communication

Олена Кір'янова. Роль літніх християнських таборів як соціального комунікатора серед школярів та студенської молоді	618
--	-----

Reviews

Метафори текстових баталій Ігор Ісіченко, архієпископ, <i>Війна барокових метафор. "Камінь" Петра Могили проти "Підзорної труби" Касіяна Саковича</i> , Харків: Акта 2017, 348 с. (Олена Магущек)	626
Художня проза Тараса Шевченка: між Орієнтом та Окцидентом Олександр Боронь, <i>Спадщина Кобзаря Дармограя</i> , Київ: Критика 2017, 496 с. (Ігор Набитович)	629
Педагогічні концепти Івана Франка Володимир Микитюк, <i>Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури)</i> , Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка 2017, 408 с. (Олена Квас)	633
З позицій сучасного франкознавства Степан Хороб, <i>Драма – моя стародавня страсть...</i> (<i>Драматургія і театр Івана Франка</i>), Івано-Франківськ 2016, 268 с. (Роман Козлов)	638
Odrodzenie czy kolaboracja? Uwagi do książki Switłany Maksymenko Світлана Максименко, <i>Український театр у Львові в період німецької окупації (1941 – 1944)</i> , Львів: Львівський університет ім. Івана Франка 2015, 32 с. (Anna Korzeniowska-Bihun)	664

Philology

Khrystyna Rutar

**PLACES OF MEMORY IN THE NOVEL *MUSEUM OF ABANDONED SECRETS*
BY OKSANA ZABUZHKO**

Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine

Христина Рутар

**МІСЦЯ ПАМ'ЯТИ У РОМАНІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО
*МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ***

Abstract: In the article there is analyzed the conceptual content of the concept “place of memory” and its evolution. The novel *Museum of Abandoned Secrets* by Oksana Zabuzhko was interpreted on the base of theoretical background of memory studies. There were outlined main “place of memory” in the novel from the point of view of three-dimensional classification: material, functional and symbolic (such as Prison at Łąckiego in Lviv, memorial, embroidered shirt, metropolitan archbishop Andrey Sheptytskyi, Holodomor (famine)).

There were considered factors of restoration, transformation and verbalization of collective memory. There was analyzed traumatized memory and ways of talking about the 20th century cultural traumas in the 21st century novel, traumas that for more than a half of century were surrounded by curtain of fear, censorship and inability to speak openly about it.

Great attention is paid to the problem of including memory space in contemporary text.

The author concludes that the novel opens the opportunity to take a fresh look at the pages of the past, despite the prohibition and forgetting, and shows an attempt to identify oneself with its own community.

Keywords: novel, Oksana Zabuzhko, place of memory, collective memory

За останні десятиліття у науковому світі рамки колективної пам'яті небувало розширилися і набули нової значущості. Дискусія розвивається у трьох можливих протиставленнях: колективна пам'ять *versus* колективне пам'ятання, колективна пам'ять *versus* офіційна історія та колективна *versus* особиста пам'ять.

Через концепт пам'яті не просто переосмислюють минуле, але й вирішують клопоти зі збереженням та відновленням ідентичності при зіткненні несумісних пам'ятей, шукають шляхи, як дати раду з травмами минулого. Цей “бум пам'яті” став невід'ємною частиною глобалізації [17, 1], займає чільне місце в сучасній

соціогуманітарній думці та утворює велике проблемне поле досліджень, де термін “колективна пам’ять” стає ключем з багатьма режимами доступу та рівнями розуміння. Як стверджують американські вчені-соціологи Джефрі Олік і Джойс Робінс, те, що називається вивченням колективної пам’яти, є “непарадигматичним, трансдисциплінарно децентралізованим починанням” [15, 106].

Звертаючись до джерел, ідею колективної пам’яти можна вивести з міжвоєнних праць французького соціолога Моріса Альбвакса. Фундаментальні роботи вченого *Соціальні рамки пам’яти* та *Колективна пам’ять*, попри критичні зауваги, і досі зберігають свою наукову міцність та спричинили диспут щодо теми пам’яти. Відтак колективну пам’ять розуміють як динамічну структуру, що виникає шляхом повсякденної взаємодії та взаємовпливів розказаних історій про себе, передається у межах декількох поколінь, відображає власні уявлення членів групи про те, що вони вважають своїм минулим, і, що важливо, передбачає певний рівень компетентності кожного, хто тлумачить це минуле. Важливо те, що поняття “колективної” пам’яти утворено за принципом метафори, де когнітивний процес індивідуального запам’ятовування образно переноситься на рівень колективу. Тому колективна пам’ять – це пульсуючий комплекс ідентифікаційних знаків, які допомагають спільноті розпізнавати одне одного за свого, “чекінитися”, тобто відмічатися-ідентифікуватися у певному просторі в конкретний момент і сприймати себе як цілість.

Відкриття прийомів мнемотехніки (або ж мистецтва пам’яти) пов’язують із іменем грецького поета Симоніда Кеоського, який жив на рубежі VI – V століть до Р. Х. За тлумаченням Ціцерона, ця мнемотехніка заснована на тому, щоб вибирати певні незнайомі або малознайомі місця і, створюючи в умі образи тих речей, які треба запам’ятати, розміщувати їх в уже знайомих місцях. У такий спосіб послідовність цих місць збереже розташування матеріалу, а образи речей будуть позначати самі речі. Власне, Ціцерон у трактаті *Про оратора* [13], говорячи про пам’ять як частину риторики, переповідає історію про Симоніда. Мистець на прийомі у Алевадів та Скопадів, представників могутньої фессалійської знати, творить на їхню честь ліричну поему, проте возвеличує у ній також божественних близнюків Кастора і Полівека. Це не сподобалося господареві дому – Скопас Скопад іронічно зауважує, щоб і частину нагороди йому дали божественні Діоскури, які, зрештою, не забарилися із реакцією: Симонід єдиний, кого вони попередили про небезпеку і хто вижив після раптового обвалу будинку. Головна місія Симоніда – ідентифікувати всіх загиблих, щоб їхні родичі могли оплакати тіла та поховати. Оскільки Симонід запам’ятав, хто де сидів, то зумів впізнати тіла загиблих. Із погляду античної мнемотехніки – це перемога пам’яти над руйнуванням та смертю.

Ціцерон же, роздумуючи про мистецтво Симоніда, дійшов висновку, що для доброї пам’яти найголовніше – впорядкований виклад. Тому для кращого запам’ятовування промови радив асоціювати ідею з місцем – *lo-*

cus memoria. Тобто ще у Давній Греції було зауважено тонкий зв'язок між пам'яттю та місцем. Британська історикня культури Ренесансу Френсіс Ейтс у праці *Мистецтво пам'яті* (*The Art of Memory*) проаналізувала способи, через які "мнемотехніки" існували та шліфувалися у Середньовіччі та в епоху Відродження. Важливим елементом була саме просторовість, підкреслення того факту, що пам'ять тісно пов'язана із простором, а також у певному сенсі перформативність пам'яті, тобто властивість бути представленою, розіграною у формі дійства чи репрезентованою у вигляді "фігур" – мнемонічних позначок [14].

У ХХІ ст. серед термінологічного буму концепт "місце пам'яті" (фр. "Les Lieux de Memoire") займає особливе місце. Творцем цього терміну є французький історик П'єр Нора. У передмові до колективного семи-томного проекту *Місця пам'яті, Між пам'яттю й історією. Проблематика місць пам'яті* [16], науковець зауважує, що колективна пам'ять проявляється у місцях пам'яті.

Дослідник говорить про три форми вираження колективної пам'яті: матеріальну, функціональну та символічну. Меморіяли та пам'ятники, монументи – усе це коммемораційні місця, які зроблені з чогось, тож вони творять матеріальну форму. Присвоєння будівлям чи вулицям імен визначних осіб чи подій, зображення на банкнотах належать до функціональної форми; і третя форма – це те без чого важко уявити образ держави: символи нації, які є символічною формою. Це, наприклад, можуть бути особливо знакові фігури, як-от Декарт, або ж ключові книги, як-от: *У*

пошуках втраченого часу. Це можуть бути усталені поняття: "Правиця і Лівиця" або "Покоління" (у французькому контексті). Гама можливих об'єктів, як зазначає Нора, є нескінченною і невичерпною.

Використовуючи методологію П'єра Нора та адаптувавши її до сучасної української прози, до того, на чому вона ґрунтується, можна побачити українські "місця пам'яті", які проростають з-під пера письменників. Один із текстів, що говорить про мовчанки історії, про ті миті, коли історія більше нічого нам не каже, коли відбувається розмова читача із кодом минулого-теперішнього-майбутнього є твір української письменниці Оксани Забужко.

Музей покинутих секретів – роман О. Забужко, який добре характеризується епітетом "великий". Перш за все тому, що над текстом авторка працювала майже десять років (2002 – 2009); обсяг твору епопейний (більше 832 сторінок); зрештою, часовий проміжок, який представлений у творі, є немалий: від 1940-х до 2004 року. З іншого боку, цей твір можна вважати великим через порушені теми. Читач дізнається про долю трьох поколінь, сторінка за сторінкою відкриває зв'язок між героями з різних часових зрізів: дія відбувається на тлі Другої світової війни – комуністичного режиму – незалежної України. Працюючи над романом, письменниця використовувала усну історію як втілення колективної пам'яті, а також архів у ролі накопичувача пам'яті. Це надає текстові більшої довіри, та водночас додає більшої застереженості та бажання верифікації. Але найважливішою у романі є пам'ять, яка виконує

роль і сюжету, й інтертексту, і замка, і ключа. Пам'ять простежується на багатьох рівнях, проте зосередитись варто на трьох формах вираження місць пам'яті: матеріальній, функціональній та символічній.

Місце, яке варто згадати першим, – це Національний музей-меморіал “Тюрма на Лонцького”, в минулому – львівська в'язниця КГБ та гестапо. Згадка про це місце також входить до числа “першого знайомства читача з текстом”, адже напис 1952 року зі стіни камери цієї в'язниці є одним із двох епіграфів роману. “Хоч знати, що з нами? Чекай на нас”, – це автентичний напис, що в художньому тексті перетворюється на метафору, підкреслюючи: якщо ми хочемо зрозуміти / знати своє минуле, то повинні його віднайти. З іншого боку, в романі простежено, як це минуле приходить у снах до героя роману: у снах Адріян-другий¹ бачить те, що йому не належить. “Враження таке, ніби переді мною помилково відкривають дверцята чужої шафи, де лежать незнайомі речі в незнайомому порядку. Те, що я бачу і що встигаю запам'ятати, для когось напевно-таки має сенс...” [4, 79].

Тюрма на Лонцького – це травматичне місце пам'яті. Культуролог та дослідниця культурної пам'яті Аляйда Ассман, говорячи про місця масових убивств та поховань, слушно зауважує, що перетворюючи такі місця у місця пам'яті, люди хочуть запобігти повторення подібних злочинів. Власне, з Тюрмою на Лонцького спостерігаємо таку ж практи-

ку – творення музею, матеріального місця пам'яті.

Проте дослідниця також зазначає, що для різних соціальних груп травматичне місце має різне смислове та емоційне навантаження: “Для тих, хто вижив та їхніх дітей, які тут оплакують своїх загиблих рідних, це, насамперед кладовище. Для тих, хто особисто не пов'язаний із мільйонами жертв, це музей, який становить собою місце злочину, законсервоване за допомогою експозицій та екскурсій. Для церковних або політичних груп це передусім місце паломництва, як місце страждань видатних мучеників. Для міського правління історичне місце стає приводом для публічних виступів, закликів, пояснень і домагань. Для істориків воно залишається місцем археологічних пошуків і збереження слідів” [1, 438]. Оксана Забужко включає у свій текст це місце пам'яті, долучаючи його до музею покинутих секретів, який ми ще маємо (за)пізнати.

Важливе місцем пам'яті, яке займає чільне місце у комеморації – це пам'ятник: “Колись, як здобудем Україну, поставимо десь у Карпатах, щоб здалеку було видно, пам'ятник селянським родинам, що нам помагали – і йшли за нас на Сибір, і гинули сотками тисяч...” [4, 245].

Вдячність, яка має виразитись саме таким способом, – це для героя тексту О. Забужко найвища форма пам'ятання, з наголосом на тому, що пам'ятник буде видно здалеку і від цього посиляться сприйняття.

Варто зазначити, що такого власне матеріального місця пам'яті поки що немає. Попри те, що впродовж останніх десятиліть в Україні поступово формується нове культурне поле,

¹ У тексті два Андріяни, перший із них – вояк УПА – власне, і показує свої сни іншому Андріянові, який живе у двотисячних роках.

в межах якого мистецтво здатне привертати увагу до важливих історичних подій, українському суспільству ще потрібно формувати свої місця пам'яті. Інакше пам'ять про цих людей, їхні історії та долі, які продовжують жити в родинних переказах, можуть і не перетворитися на колективну пам'ять.

З одного боку, є думка, що пам'ятник – це все, що потрібно, але, з іншого, виринають слова героя роману Оксани Забужко Бухалова: "...От і ви ж туди ж, з вашим фільмом... Ну, добре, я розумію, хай буде – герої, боролись... за незалежність України. Раз настала незалежність, часи змінилися, – треба їх вшанувати. Пам'ятники там... Нехай. Але для чого вам копатися в цих... смертях? Смертниках?.. Який це приклад для молоді, нащо їм таке знати? ... їм жити треба, Дарино Анатоліївно. Жити! А не озиратися назад. Знаєте, як кажуть – менше знаєш, краще спиш..." [4, 778]. Тож лише фізичне чи матеріальне місце пам'яті у вигляді пам'ятника – це ще не все; лише цього не достатньо для того, щоб місце виконувало свою функцію.

Проте часто конкретне фізичне місце пам'яті невідоме. "От недавно відгукнувся... ветеран, з Росії, був у тій бригаді, яка Шухевича труп... утилізувала... Спецоперація була, учасникам потім відпустки дали... Бригада труп вивезла, спалила і попіл розвіяла – в лісі, над Збручем... Слідів не повинно було лишитися! Розумієте? Ніяких слідів, так і зараз..." [4, 780], – співробітник спецслужб Бухалов оповідає про те, як знищували тіло генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича. Спалили, щоб і сліду не залишилось. Щоб зникла пам'ять. Про-

те, як зазначає А. Ассман, вищою формою слави є не пам'ятник, а "втілена й одухотворена пам'ять, яка «духово, а не матеріально» живе в кожному" [1, 51]. І все ж місце важливе, адже воно – це те, що залишається від того, що більше не існує. "Аби продовжуватися й зберігати своє значення, історія має оповідатися, тож оповідь заміняє втрачене середовище. Пам'ятні місця – це розкидані фрагменти втрачених і зруйнованих життєвих зв'язків. Адже з руйнацією місця його історія не припиняється; воно зберігає в собі матеріальні рештки, які стають елементами розповідей, а разом з тим вихідними точками нових культурних спогадів. Та, однак, ці місця потребують пояснення; їхнє значення має бути виявлене додатково через мовне передання" [1, 328]. Це розуміє й Оксана Забужко, говорячи про це словами Бухалова, людини, для якої пам'ять та правда, здавалося б, не настільки й важливі: "...Бо дитині треба, щоб було... місце, пам'ятник, своє кладовище в місті, куди піти, коли всі її друзі з батьками на проводи йдуть, а потім у школі розказують... Не іногородня ж вона! Киянка... Корінна вже, рахуйте. Як є могили – так і корінна" [4, 780].

Доречно буде зауважити, що Оксана Забужко творить текст, в якому поєднані національна традиція та сприйняття конкретної історичної ситуації, наприклад, дарування вишитої сорочки. Зазвичай, вишиванка символізує здоров'я, красу, щасливу долю, родову пам'ять. Традиційно сорочку дарує дівчина хлопцеві, і попереду в них життя, сповнене щастя. Натомість у романі вишиванка подарована в очікуванні смерті: "То була сорочка. Сліпучо-біла чоловіча

сорочка з рясною, як грядка чорнобривців, вишивкою на грудях. Така, як вишивають дівчата своїм нареченим, – і трьом мужчинам од того видива на мить заперло дух: сорочка світилася в тьмі як жива, вона хотіла бути вбраною не на смерть, а до шлюбу” [4, 289]. Це образотворення перегукується із народнопісенним “вже твій син оженився” [12, 138], і хоча порівняння одруження із смертю є не традиційним для українців, проте зустрічається в українському фольклорі:

Біла сорочечка шита горі краєм,
 Шила її мила під зеленим гаєм.
 Як її вишивала,
 краснийко співала,
 Як ‘му дарувала,
 жалісно плакала.
 “На що ж ти, мій милий,
 та кошуля буде:
 Ти підеш на войну,
 хто її носив буде?”
 “Як піду на войну,
 возьму її з собов,
 Буду ся нев тішив,
 як би свойов жонов.
 Як ня порубають,
 буде ми на рани,
 Як ня поховають,
 буде ми до ями” [10, 36].

Бачимо тут підкреслення молодости, прагнення жити, кохати, й водночас – неможливість цього, адже обрано шлях боротьби та захисту рідного краю. Як фольклорні герої, так і юнаки та юнки у творі Оксани Забужко свідомо обирають смерть, бо прагнуть бути вільними й не бажують зраджувати ані своїх ідеалів, ані своїх побратимів, ані своєї країни. Тому одягнута на смерть вишиванка – звучить для них не як вирок суду, а як самоствердження вірності

ідеї. Образ білої вишиванки, як зазначає Оксана Забужко, це шлюб та радість, проте тут ця “невідповідність” зумовлена молодістю героїв, і ціна їхнього подвигу, врешті, зростає.

Як стверджують дослідники української мітології, зображення українських вишиванок “часто збігається з символікою орнаментів трипільської культури (V – III тис. до Р. Х.)” [2, 68]. Відтак вишиванка – це дуже важливе та особливе функціональне “місце пам’яті” українців, яке сягає глибин.

Пошук людини-символа у романі приводить до постати митрополита Андрія Шептицького. У тексті дуже коротко та майже у міжрядді можемо прочитати про нього: “І коли наша військова сила, сягнувши верхньої позначки, як ріка, що виходить із берегів, ринулась була перетікати в помсту, і на Волині й Поділля запалали маєтки польських колоністів, в нас знайшлася інша сила, що спинила, загородила дорогу тому рухові по траєкторії сліпої відплати, – Первосвященний із Святоюрського пагорба, а за ним мученики-стигматики з підпілля розкинули навсупір застережні руки з хрестом, волаючи, щоби наші люди не плямили перед Богом святої зброї невинною кров’ю, і Провід устами Третього Збору велів нам переродитися для дальшої боротьби, – тому що наша сила покликана служити не відплаті, а визволу, а той, хто вчиняє наругу над безборонним, є сам собі в’язень. І ми переродились” [4, 246]. Це згадка про велику травму у стосунку українців та поляків – війну на війні та, зокрема, “Волинську трагедію”. Проте важливим моментом є тут саме згадка про Андрія Шептицького, а відтак усіх інших греко-католицьких священників,

які боролися за Україну молитвами у лавах УПА як капелани. Вони за-суджують прагнення сліпої помсти. Письменниця подає бажання українського священства відкупити вірних своєї Церкви власними муками: “Перший раз у тридцять дев’ятому, за перших большевиків іще, – тоді й сам Ексцеленція Шептицький хтів на муки піти, ніби щоб своєю смертю нас усіх викупити, тільки Папа йому не дозволив... На нашого отця то таки подіяло, можете собі уявити: коли самому Шептицькому невільно, то де вже простому панотцеві... А за другим разом начебто в когось із тих... стигматиків наших питався, перед самим відходом німців” [4, 108].

На мою думку, митрополит Шептицький – це одне з тих символічних місць пам’яті, яке у колективній пам’яті українців може асоціюватися з вірністю Богові та з ідеєю “любити ближнього свого”.

У межах символічної форми вираження місць пам’яті варто згадати про подію, яка на тілі колективної пам’яті позначена маркером “травма”: Голодомор.

“А мій батько колись теслярував... хрести робив...[...] Всенький вік робив, а самого без хреста закопали... В одну обшу яму вкинули, та й вже... [...] Свої... В голодовку... Бідарка по селу їздила, збирала трупи по хатах. Мати ще дихали, то об’їщик каже – їй один день остався, то що я по неї, ще завтра буду їхать? Та так і закопали... [...] Мене вже не було тогді, [...] Дід, покойник, мене на станцію завіз, ще як із колгоспу коні на синдикат гнали, на мило... Пхнув у вагона нищечком, то так я з тими кіньми до Харкова й доїхав. Вони вже самі на ногах не стояли, позв’язувані були...

[...] Адріян дивився на «Карого» й чув стукіт чи то серця, чи вагонних коліс: замучений, півживий підліток у кінському вагоні, шкури, ребра, ребра й кістки. Коні їхали на смерть. А хлопчик рятувався” [4, 210]. Це – історія одного з героїв роману, підпільника “Карого”, який взяв псевдо на честь свого коня. Він – “східняк”, зі Слобідської України, який став українським партизаном. Той, хто вижив і може передати пам’ять, адже Голодомор – це масштабний проект контрпам’яті, який забезпечує советську версію минулого і покликаний заступити її у колективних уявленнях та масовій свідомості.

Попри замовчування теми голоду та різночитання його причин поступово твориться дискурс щодо голоду як Геноциду – свідомого знищення українства советською російською владою на чолі з Сталіним. Відбувається певна жалобна сакралізація жертв та поступово набуває міцності диспут про опір під час колективізації та, власне, Голодомору.

Про супротив проти штучного голоду романістка Забужко більше говорить у контексті 1947 року, пов’язуючи цю лінію із лінією УПА. Цей текстовий кут зору їй потрібний, щоб показати кровний зв’язок усіх українців: тьотя Люся зі сходу та Гельця із повстанської криївки, Дарина та Андріян – як прямі нащадки цих двох жінок, які допомогли одна одній, і сучасне покоління, яке покликане зберегти пам’ять про своїх.

Оксана Забужко показує героїчну заслугу підпільної армії й у цьому контексті: “І так 1947-й не став для України, всупереч замірам вусатого Генералісимуса, ще одним, і вже остаточним, 1933-м, тож принаймні цю

війну, в жодних підручниках історії не зафіксовану, УПА в Сталіна виграла: жодна продрозв'язана команда не ризикнула б уступити наприкінці сорокових у західноукраїнське село «трусити хліб»...» [4, 29].

Українське підпілля друкувало й поширювало інформацію про голод у східній Україні, закликало не вступати у колгоспи та допомагати селянам із східних регіонів [5], також вели активну пропаганду із закликами вступати до українського підпільного опору і приєднуватись до боротьби з окупантами [6].

На сьогодні маємо повне право констатувати, що подієву історію Голодомору вивчають: товсті збірники документів, видані Національною Академією Наук України у співпраці з Інститутом історії України [3] та Міжнародним благодійним фондом “Україна 3000” спільно зі Службою Безпеки України [11]; записані свідчення очевидців [8]; відбуваються серйозні наукові й суспільні дискусії; започатковуються міжнародні проекти, покликані досліджувати різні аспекти Голодомору; з’являються спеціалізовані періодичні видання.

Але процес становлення колективної пам’яті про Голодомор утруднюється тим, що упродовж трьох поколінь ця тема була оточена примусом мовчання. Історик Григорій Касьянов зауважує, що одним із центральних понять в ідеології, мітології та суспільній практиці вшанування річниць Голодомору є пам’ять [7]. Цей термін вживається передусім як контртеза до амнезії, безпам’ятства. А втрата пам’яті у цьому сенсі – це втрата національної ідентичності. Проте існує ще одна дискурсивна гілка цієї теми – представлення україн-

ців як вічних жертв, зосередженість на стражданнях та ексцесах виживання, яке не дає побачити об’ємнішу картину голоду, не тільки злочинних чужих, але й байдужих своїх.

Музей покинутих секретів – роман про пам’ять поколінь, яка в українському суспільстві набула рис розщепленої, поділеної. Травми минулого замовчувалися, не проговорювалися. Важливо простежити та відчитати місця пам’яті, віднайти ледь помітні кріплення зв’язку між поколіннями та способи говорити про культурні травми ХХ століття у романі ХХІ століття, травми, які більш, ніж півстоліття були оточені заслонами страху, цензури і неможливості говорити.

Прочитання твору з акцентом на місцях пам’яті про складне ХХ століття із його досвідом травматизму, а також про порушену трансмісію цієї пам’яті від покоління дідів до покоління онуків – через строгу пропагандистську політику заборон і забування – має послужити намірові по-новому відповісти на питання: “Хто ми, українці в Україні?” у руслі єднання, прощення, розуміння та спільного пам’ятання.

Bibliography and Notes

1. Ассман Аляйда, *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті* / Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева та О. Юдіна, Київ: Ніка-Центр 2012, 440 с.
2. Войтович Валерій, *Українська міфологія*, Київ: Либідь 2012, 664 с.
3. *Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упорядник Р. Пиріг, Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія” 2007.
4. Забужко Оксана, *Музей покинутих секретів*, Київ: Комора 2013.

5. Звернення До української молоді східної України, Web. 14.04.2017. <<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/8611/>>.

6. Звернення ОУН до селян західної України у січні 1947 р., Web. 16.04.2017. <<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/9403/>>.

7. Касьянов Георгій, *Danse macabre: Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*, Київ: Наш час 2010, 271 с.

8. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: У 18 томах, Київ: Видавництво Олени Теліги, 2008.

9. Нора П'єр, *Теперішнє, нація, пам'ять*, Київ: Кліо 2014, 272 с.

10. *Ой зацвіла черемшина: Народні пісні з голосу Ганни Ільницької / Запис текстів, упорядкування, вступ стаття М. Ільницького; Запис і характеристика мелодій І. Майчика*, Київ: Музична Україна 1981, 62 с.

11. *Розсекречена пам'ять Голодомор 1932 – 1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД*, Київ: Стилос 2007, 604 с.

12. Франко Іван, *Зібрання творів: У 50-ти томах*, Київ: Наукова думка 1976–1986.

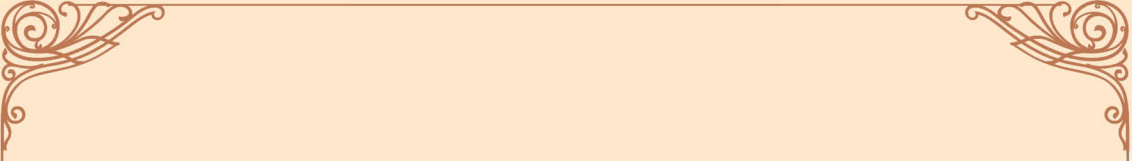
13. Цицерон Марк Тулій, *Об ораторе*, Книга II, Москва: Наука 1972.

14. Frances Yates, *The Art of Memory*, London: Routledge and Kegan Paul 1966, 437 pp. Web. 10.03.2017. <<http://www.alz-hup.com/Reta/Docs/ArtOfMemory.pdf>>.

15. Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, *Social Memory Studies: From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices*, [in:] *Annual Review of Sociology* 1998, Volume 24, pp. 105-140.

16. *Les Lieux de mémoire*, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), Paris, 3 tomes: Volume 1: *La République* (1 vol., 1984), Volume 2: *La Nation* (3 vol., 1986), Volume 3: *Les France* (3 vol., 1992.)

17. *Memory and Theory in Eastern Europe* / Eds. U. Blacker, A. Etkind, J. Fedor, New York: Palgrave Macmillan 2013, 279 pp.

SPHERES OF CULTURE

